



Николай Хайтов

Халища

Минавал съм и заминавал покрай тях, завивал съм се с тях, но да се вгледам истински в тия цветни козиняви ръкоделия на родопчанката – предизвика ме една загадка.

Забелязал бях, че в Родопа, в християнските къщи, не може да се намери цветно козиняво халище. И обратно – никога българомохамеданките не правят небоядисаните, „сури“ халища, които посестримите им, „болгарките“, изработват. А пък са филизи на едно родословно дърво. Говорят на един език, живеят къща до къща. На едни плет простират халищата си, а тези халища са винаги различни. Защо? Погледнете „болгарката“ как багри престилките и торбите, вижте какво изящество и естетическа мярка проявява тя при изработването на сукманите, и ще разберете, че въпросът тук не е до липса на художническо чувство... И все пак, в което и село да отидех, в християнските къщи намирах все същите – сивите и сури халища. Затова пък никога не видях две българомохамедански халища едни и същи. Те бяха винаги други – рожби на една неизтощима творческа фантазия, която си играе с боите най-свободно, смело, понякога дръзко.

Дълго си блъсках главата, за да открия водораздела в халищарското изкуство, невидимата граница между канона и дивното разнообразие, между изключителната свобода и традиционната деспотия. Разгадката дойде неочаквано един разговор с бай Славчо Дичев от смолянското село Манастир. Разказваше ми за дерибейските времена, за хайталъците и зулумлъците на неколцина бабаити в техния край:

„Само чакаха някъде нещо да се пропъстри – я чадърчето си някой да вароса, я шарено чердже да се причерви на плета, – за да го налегнат и бастисат.“

Не бивало шарено чулче да се причерви! Конете, оръжието и боите били господарска привилегия. С нарочно фермани султаните забранявали на раята да се облича в пъстро облекло. С орехова шума каквото е можело да се боядиса – толкоз! Никакви други вапцилки, никакви шарени! Сивият цвят на смирението е трябвало да покрива и глупостта и ума, и великанското и нищожното, и богатствата и бедността на духа. Ето, значи, в какво се състои работата! Ето къде се криела Тайната! Мохамеданските ни събратя просто имали свободата да употребяват боите, да шарят, а понякога и да прешарват своите халища, както си щат!

И тъй, „загадката“ беше разрешена. Но докато питах за халищата, докато ги гледах и разглеждах, аз бях започнал да усещам в тях съчетания особени, които действуваха като музика, шепнеха ми като в приказка, внушаваха ми чувства, вълнения и настроения. Аз и халищата се

бяхме сближили, започнали бяхме да се разбираме.

И сега е пред очите ми забърдовското, огненото халище. Първото, с което истински се запознах. То е от тъй наречените „ивичести“ халища, боядисани разноцветно с черно, малиново, сивозелено и между тях един вълшебен оранж, цвят узрял, богат и топъл, едно жълто, посипано с „пипер“, превърнало се в огън, който грее, но не пали, топли, но не гори. Огън укротен, опитомен, заблестял с всичката си сила между сивозеленото и черното. Това черно му придава блясък и височина, сивозеленото – дълбочината, а вишневото е като малинова зора между изгревите на оранжа и нощта!

*Огненото халище* никога не изглежда едно и също – с промените в осветлението се мени и то. Когато слънцето залязва, оранжът започва да изгрява; когато слънцето се ражда, той се някак понавежда и смирява. И вместо него оживява сивозеленото, засиява в маслени отънъци, настъпва една вечер през деня, която живее докъм пладне. Тогава идва ред на вишневото да си поиграе. Дори тромавото черно се променя: денем то наедрява и настръхва, а вечер покорно се свива и се превръща пак в рамка на оранжа.

Тъй се „движи“ халището, мени се постоянно и гаснат цветовете, царуват и слугуват и човек никога не може да разбере каква е в същност боята му, каква окраска има то. Майсторица на това халище е Сайфина Рулева. Една цяла година станът ѝ седял впрегнат, без да пипне вътъка. Една година тя „съсшавала“ конец до конец, уйдисвала цвят с цвят, правила, тъй да се каже, своите скици, преди да нарисува картината, преди да умножи четирите цвята на четиридесет и четири.

Дъщерята на Сайфина се опитала да повтори същото халище, но като нямала оранжева боя, турила му ясножълта. Така се появило „бясното халище“, едно полудяло в черни рамки жълто, което отхвърляло повисоко от Забърдовската чука. Това кресливо, деспотично халище не търпи около себе си нищо, с нищо не може да се сроди и помири – халище кавгаджия, надменно и диво, което прилича на кожа, одрана от змей. Когато питах мъдрата, опитна майка защо халището на дъщеря ѝ е станало толкоз различно, тя ми каза:

– Забуравила е да заюнди жълтото, да го върже за вишната!

А жълтото е и дявол, и дух благорoden, не може да се връзва где да е!

Попитах друга една забърдовка, „мурафетлия“ жена, шарила и прешарила много халища, попитах я как „съсшава“ цветовете, как ги уйдисва.

– Слагам ги един до друг и гледам: едни са сдушават, други са ритат. Ритат ли са – хайде между тях една дъска... Нека да са зъбят издалече.

Тя ми каза, че жълтото си уйдисва със светлочервено, че харно си захапват оранжевото и червеното, че си вървят лилавото и жълтото, и ми показа след това едно свое халище с теменужни ивици по края, а в средата – зелен квадрат, попръскан с бели петънца. Бях виждал подобно нещо под Забърдо, на ливадите: сняг, трева и теменужен минзухар по ръбовете на кабата... Както в природата. Тая именно природа в различните села определя и различна гама в окраската. В Лъките например, в поднебесното царство на сините скали, водещият цвят е сивозеленикавият на варовика. В забърдовските „модрооки“ халища преобладават теменужите, елите и бориките. Доколкото има червенко в тия халища, то е, за да възпява славата на зеленото. Жълта, зряла ръж и мак! Това е пейзажът в по-южните селища като Беден, Брезе и Могилица. Жълта, зряла ръж и мак! Такава е окраската на техните „ясни“ халища. Колкото по на юг отиваме, толкова по-ясножълта е ръжта и по-червени са маковете, които дават топлота на Юга и великолепия на Изтока.

Освен „пейзажна“ халищата имат и фигурална характеристика. Големя, спокойно сложен квадрат например може да срещнете само на забърдовското халище, докато ромбът и малките квадратчета, наричани още „просфорки“ или „очици“, са емблема на Могилица. За различкa от халищата в Могилица беденските са повечето на „писи“ – ивици, – само че ивиците на отделните „платици“ са *разешени* (разместени). По традиционната окраска и фигурите безпогрешно може да се определи за всяко халище в кое село – нещо повече, – в коя махала е направено то.

В Смилян сред тъмните халища ми попадна халище „ясно“ – весело, засмяно, – халище сред десетина модрооки смилянски посестрими, наредени върху една шарена ракла. Сепнахме се – как е възможно? После разпитахме и разбрахме, че ясното халище дошло в Смилян в чеиза на една невяста от Могилица. Така го и зарязали; да подсмърча в къшето – доведениче, заобиколено от ревност и презрение. То си седи, от кое ли време, сгънато на раклата и никой не го допуска в одаите, никога не се явява пред хора, не се показва пред чужди очи... Една тъжна руса Пепеляшка, за която никога няма да дойде царски син!

В Могилица пък – друга изненада: сред ясните слънчеви халища се изтърси едно маслиненозелено с петролени блясъци в „очичките“, замислено и тъжно. Какво търси тая тъмноока хубавица сред калабалъка на русите? И коя беше тая странна, смела жена – зачеркнала традицията,

дала гръб на слънцето, за да потопи очите си в дълбочините на морето? Ето какво узнахме:

През „Мора-кавгасъ“ (гръцкото въстание в 1821 година) неколцина могилчани отишли под един башибозушки байрак, за да участвуват във войната и грабежа. Когато се върнали от „сефер“, заедно с другата си плячка довели в Могилища и гъркини, заробени млади момичета. Смолянският войвода Салих ага, българин-мохамеданин, човек със строга нравственост, изпратил въоръжени хора, за да отнемат робините от могилченските бабаити, и те наистина били отведени и омъжени сетне за християнски мъже от Райково и Устово. Но две или три от робинките останали. Скрити, потулени, те били „фереджосани“ овреме и Салихаговите сеймени не ги намерили. Една от тях е майсторицата на модроокото халище. Потурчената втъкала в него и морето, и родните маслиненни гори, и своите мечти. Втъкала и тъгата си в халището, за да я предаде и нам в чудно съчетаните цветове. Какви бои! Достатъчно е да потрепне само един лъч, за да раздвижи козината и да я превърне в маслинозеленикави талози, или пък в гори, разлюлени от зефира. Защото цветовете на това халище са окачени на такива чувствителни везни, че всеки лъч може да ги разлюлее, да промени окраската, да извърши магията пред очите ви. Залива те чувство на кротка, дълбока тъга, когато гледаш това „робинско халище“. Нито едно пъстро петно няма в него! Никаква надежда. „Просфорки“ и „очета“ – цяла решетка, но това са очи, вгледани в собствената болка, навътре, назад, очи, потънали в тихото съзерцание на онова, което е било и никога вече няма да бъде.

Не винаги рожбите на тъгата са тъжни неща. Тъгата понякога ражда по законите за контраста весели, превесели неща. Така се е родила например „хубавицата“ от село Беден, на която попаднахме случайно. Цял ден ходихме от къща в къща и гледахме халища, но особена сполука няхахме. Нищо не ни хвана очите. Видяхме халища ясни, от ясни поясни, най-ясни, видяхме шарени, та прешарени, задавени от пурпур, претоварени. Жените в Беден, тихи, скромни наглед, се оказаха петимни за блясък. Те не бяха пощадили нито една краска, разливали бяха пембено с ведра, трупали боя връз боя – толкоз ненаситно, че засищаха окото. Отчаяли се бяхме да намерим нещо интересно сред тоя байрам на боите, когато пред очите ни се появи козинявата красавица, провъзгласена единодушно след това за първо халище на Беден.

Как изглеждаше то? Халище по размер обикновено, същото от традиционните пет „платици“. Всяка платица е на ивици, нееднакво широки – бели, черни, вишневи, жълти, зелени, пембени. Ала при

съшиването на платиците майсторицата не ги е наставила така, че „писите“ да се срещнат, за да се превърнат, както в Забърдо, в едноцветни бразди. Майсторицата от Беден пренебрегнала този обичай и „разешила“ ивиците, „разминала“ боите. Вместо да се срещнат зелено със зелено, срещаха се зелено с бяло; вместо бяло с бяло – бялото захапало черно или пембено, или вишнево, вишневото се вързало с жълто, жълтото се уйдисало със зелено... Среци случайни, съжителства импровизирани, които правят един очарователен хаос, създават артистична пъстрота, една картина, дишаща размах и свобода.

Никой в това халище не е подреждал боите в бразди, не е строил цветовете в карета, не е командувал. Тираническата скука на геометрическите форми е пометена, шаблонът е забравен. Боите ликуват и празнуват по всички къшета, подали си ръка, танцуващи, освободени, озарени... Една република от цветове без „главни“ и „нищожни“, без водачи и царе!

В „хубавицата от Беден“ има въздушност и лекота, един празник, устроен не с ярките, а с тъмните бои. И в това е неговата „тайна“. Художничката пестила яркото, стискала го, кътала го – давала простор на черното, на тъмнозеленото и вишневото, на масленосивото и тъй сътворила она малко тъмен, „нощен“ небосклон, на който всяка капчица пембе засиява като звезда, всяко петънце оранж се превръща в светило, всяко квадратче бяла боя блясва като „прозорче“, синоним на лекота и на мечта.

Помолихме жената, майсторка на „хубавицата“, да ни каже как е сътворила тая красота, но тя ни отвърна кратко и сухо:

– Както се прави. Козината стригохме... прахме я, предохме и тахме...

Нищо повече не каза, но други ни разказаха, че тая възрастна, пихтава, обибулена във фередже старица била чудна мома. Галила се с един, бягала дори с него, но баща ѝ я хванал, вързал я и я дал на някакъв ага, трийсет години по-възрастен от нея, урзузин и касканджия, който на двора си направил чешма, за да не ходи младата му невеста вън от къщи, да я не вижда никой и никого да не вижда тя.

Така се занизали дните и нощите ѝ, протекли годините ѝ в полусенките на пармаклъка... Една красота умирала постепенно в едно лице, за да възкръсне в едно халище. Една затисната под камък свобода намерила размах в цветовете. Мъката се превръщала в радост, повехналите чувства разцъфтели, валмото козиняво прошавало, засмяло се и от кросното се родило... същество.

... Халището заживяло.

Разбира се, такива халища не се правят лесно. Нужно е едно вълнение, една съдбоносна преживелица, за да го разтърси, за да го жегне вдъхновението... Едно страдание да потърси възмездие, спасение в красотата... Една радост – да проговори с езика на боите. А иначе халищата са много. Има села с по десетина къщи, в които има по няколкокостин, но тука не е думата за „козиняците“, а за картините от козина, където личат не ръцете на жената, а душата ѝ.

В Забърдо има две сестри: Кадрие Салихова Перунева и Айрие Атемова Сюлейманова. Едната е кротка, мека и сърдечна, другата е дяволита и чевърста, буйна. Халищата на кротката са едно съзерцание на света, а на буйната – отсечено, неспокойно движение; едното халище е тихо съзвучие, другото – песен от цяло гърло. Защото в хубавото халище всеки цвят е звук и символ, който ни говори. Ето езика на цветовете, с които си служи Айрие:

- Зеленичкото е кувет, то е, дето дава сила;
- пембеното – *байрямчек*, радостчица;
- лилавото е кротичко;
- синьото вика: „бива, бива“ (обещава);
- бялкото нито дава, нито взима;
- червеното е „галило“ (любов);
- ясножълтото – *хвалба*;
- когато е с малко пиперец (оранж) – то е слава; и т.н.

За да направиш халище, трябва да усещаш цветовете. Да знаеш каква боя да сложиш до червеното, за да го превърнеш от кръв в царствено великолепие и тържество, колко „пипер“ да се пръсне върху жълтото, за да стане от хвалба на слава. До какъв цвят да поставиш безстрастното сиво, та да припалиш в него блясък и душа. Как да измъкнеш бялото от бялата му скука, за да стане глътка въздух. С помощта на черното да правиш ден, лилавото да преобърнеш в злодей, а пембеното да се надвиса над ада.

Както съчетанието на звуковете прави музиката, тъй от съчетанията на цветовете се ражда картината. Звук до звук не са вече два различни звука, а съзвучие; цвят до цвят не са два цвята, а цветна мелодия, разказ за един човек, за една душа. Понякога само съобщение, чувство, понякога – цяло философско откровение.

За родопската жена, живяла живота си без празници, халището е празник. Нейната гордост. Нейното тържество. То е разнасяло славата на ръцете ѝ, разказвало е за хубостта на душата ѝ... Възхищение,

копнеж и мъка – всичко се е събирало в халищата, за да се превърне в красота и упрек към дивата религиозна догма, която направила от нея робиня на мъжа... С оръжието на боите тя, родопчанката, доказала, че има друга една Родопа освен Родопа на рамазаните, курбаните и качамака – *Родопа на жената!*

КРАЙ



© Николай Хайтов

Источник: <http://members.tripod.com/~Grozniyat/litera/index.htm>

Свалено от „Моята библиотека“ [<http://purl.org/NET/mylib/text/11483>]